

Přechylování příjmení

Orig. V. Renčín

Sliby by se měly plnit, a tak s novým rokem pokračujeme v tématu započatém v jazykovém koutku o přechylování zoologických názvů (Živa 2020, 6: CLV). Tentokrát zůstaneme v oblasti, která je pro přechylování typičtější – u příjmení.

Na přechylování/nepřechylování ženských příjmení můžeme nahlížet ze dvou stran. Jeden pohled se týká toho, co je zapsáno v úředních dokladech (matriční záznam, občanský průkaz, cestovní pas). V současnosti může žena po uzavření manželství nebo vstupu do partnerství užívat jméno v mužském tvaru, pokud prohlásí, že splňuje některou z podmínek stanovených v platném matričním zákoně v § 69, a to jde-li o cizinku, dále občanku, která má nebo bude mít trvalý pobyt v cizině, občanku, jejíž manžel je cizinec nebo jejíž partnerka je cizinka, nebo občanku jiné než české národnosti.

O tom, jestli by české ženy měly mít možnost si svobodně zvolit, zda budou používat přechýlenou, nebo nepřechýlenou podobu jména, či zda má být jejich volba i nadále nějak usměrňována, se vedou vášnivé diskuze (při nichž se sbírají i politické body) už několik let. Přesvědčivé argumenty pro i proti slyšíme z obou stran „barikády“. Nežádka je v médiích věc prezentována tak, jako by šlo jen o polemiku jazykovědců zastávajících protichůdné názory. Někteří lidé pak získávají nesprávný dojem, že o této věci rozhoduje Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR. Ale třeba z hodin občanské nauky bychom si mohli pamatovat, že ÚJČ mezi subjekty, které se účastní legislativního procesu, nepatří a žádné zákony tudíž nevydává. V jazykovém koutku nezamýšlím polemizovat, zda by volba vlastního jména měla být základním lidským právem, či zda je potřebné, aby stáť určitou regulací prováděl. Netroufám si ani odhadnout, zda by počet nepřechýlených příjmení výrazně stoupl, kdyby se ženy mohly rozhodovat zcela svobodně.

Z čistě jazykového hlediska je totiž zajímavější druhá oblast, a to rovina prak-

tického užití nepřechýleného ženského příjmení. Z poradenské praxe víme, že poměrně značné množství tazatelů hledá odpověď na otázku, jak zacházet s nepřechýleným příjmením v různých komunikačních situacích.

V Novém encyklopedickém slovníku češtiny (www.czechency.org) se v kapitole Příjmení dočteme, že „Zákon o matrikách usměrňuje výlučně zápis příjmení do matrik, veřejných listin atd., a není tedy zákonem, který by se vztahoval na užívání příjmení v běžné české jazykové, veřejné, společenské apod. komunikaci, ať již mluvené, nebo psané. Pro tuto oblast ovšem neexistuje pro přechylování příjmení žádná právní opora, tj. nějaký jazykový zákon. České mluvnické (příručky) uvádějí spisovnou normu, resp. její kodifikaci, která sice není právně závazná, přesto však je obecně uznávána a respektována a představuje normu též z hlediska společenského, tedy sociologického, nikoli právního.“

Na volbu přechýlených či nepřechýlených podob ženských příjmení má vliv druh a forma komunikace i okruh respondentů, kterým je sdělení určeno. Přechýlené ženské příjmení plní dvě základní praktické funkce. Jednoznačně signalizuje, že jeho nositelem (přesněji nositelkou) je žena – což není v mnohých situacích zase tak nepodstatné a může to zamezit případným nedorozuměním, např. když víme, že na jednání přijde Mgr. Vrána a do dveří vstupuje místo očekávaného muže žena. Neméně důležité je, že přechýlení umožňuje ženské příjmení v textu skloňovat a tím je začlenit do deklinačního systému češtiny. Čeština je flektivní jazyk, různé gramatické významy slov vyjadřuje pomocí koncovek. Představme si např. sportovní zprávy: V turnaji zvítězil Novák – hráli jsme bez Nováka – obdiv patří Novákovi. Nepřechýlené ženské příjmení zakončené na souhlásku skloňovat nelze. Pokud příjmení Novák nosí žena, budou věty takto: zvítězila Nováková – hráli jsme bez Novákové.

V jiných případech nemusí být z nesklonovaného tvaru zřejmé, co je podmět a co

předmět. Český slovosled není natolik gramatikalizovaný, aby mohl bez pomoci koncovek signalizovat větněčlenské vztahy. Lze sice předpokládat, že podmět je na první pozici, ale nemusí tomu tak být vždy. Třeba věta Kenin porazila Halep může znamenat, že Keninová porazila Halepovou, i to, že Keninovou porazila Halepová. Nepřechýlené podoby v takových případech snižují porozumění textu a omezují schopnost identifikovat nositele/nositelku vlastního jména.

Je vhodné připomenout, že nejde o novinku vyplývající z matriční praxe posledních let. Vedle příjmení typu Novák – Nováková, Svoboda – Svobodová, Šedý – Šedá jsou v našem prostředí zastoupena i jména jako Petruš, Filipi, Krejčí, Dolejší, která mohou v souladu s rodinnou tradicí označovat jak mužského, tak ženského nositele. I s nimi se léta v textech „vypořádáváme“. Řešením, jak napomoci jednoznačnosti, je použít opěrný výraz, z něhož bude rod zřejmý. Může to být celé křestní jméno (Jan Krejčí versus Jana Krejčí), profese (trenér R. Filipi versus herečka G. Filipi). Tyto opěrné výrazy pak mají tvar příslušného pádu. Modelové věty by tedy měly např. podobu: zvítězila Eva/běžkyně Nováková – hráli jsme bez Evy/nadhazovačky Novákové. Takové formulace usnadní porozumění a jsou také vnímány jako zdvořilejší.

Telefonické poradenské dotazy týkající se nepřechýlených příjmení ukazují, že uživatelé češtiny si nebývají jisti u ženských jmen zakončených na souhlásku, ale častěji hledají radu, jak zacházet s příjmeními zakončenými na -a, reprezentovanými třeba ve veřejném prostoru známým jménem Emma Smetana (Petra Svoboda, Fiala, Štula). Váhají mezi tvary: mluví o Emmě Smetaně a mluví o Emmě Smetana; někdy se i ptají, zda má zůstat neskloně celé jméno (o Emma Smetana).

Odpověď bohužel nemůže být jednoznačná, protože jde o jev v našem jazyce nový a neustálený. Nejjednodušším řešením by bylo ponechat v 1. pádě jméno v základním nepřechýleném tvaru a v dalších pádech připojit přechylovací příponu -ová a pravidelně skloňovat (Emmy Smetanové, Emmu Smetanovou). Protože však lze předpokládat, že nositelka jména preferuje nepřechýlenou podobu, obvykle se tato možnost neuzívá. Další řešení je shodné s tím, jak zacházíme se jmény zakončenými na souhlásku – příjmení zůstává neskloně, ohýbáme křestní jméno, případně opěrné podstatné jméno (Emmy/moderátorky Smetana). Protože zakončení ženského jména -a odkazuje ke vzoru „žena“, užívají se i tvary, kdy jsou obě části jména skloňovány (Emmy Smetany, Emmě Smetaně). Takový způsob zacházení ostatně máme vžitý např. u herečky Giny Lollobrigidy a zpěvačky Christiny Aguilery. Ani jedna z možností není ustálená, noremní. Zatím je proto třeba počítat s tím, že je čtenáři nebo posluchači mohou vnímat poněkud rušivě.

Je jisté, že se v průběhu let praxe ustálí a jedna z podob získá jednoznačnou užitelskou preferenci. Na to však jazyk potřebuje ještě nějaký čas.

Seznam použité literatury je uveden na webových stránkách Živý.